

tiations is subject to far-reaching neutralizations. This has prevented grammarians from realizing the importance of certain non-equivalences for the adequate description of the use of tenses in literary Croatian, and Serbo-Croatian in general, although the relevant observations of facts have been made before long and acceptable terminological solutions have already been proposed. The author initiates, therefore, a systematic reconsideration of the whole complex, which implies even a revision of the inventory of composite tenses in literary Croatian.

O POJMU KRETANJA U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Ivo Krile

0.0. Pojam se kretanja u svakom jeziku ostvaruje u brojnijim i formalnim i značenjskim odnosima i veoma učestalo. U području se pojma kretanja jezici obično razlikuju po specifičnostima prije svega leksičke naravi koja je svakako najlakše uočljiva u jezičnoj strukturi.

0.1. Lako je pretpostaviti da su mogućnosti ostvarivanja pojma kretanja redovito mnogo veće u književnim i sličnim tekstovima nego u stručnim u kojima se rjeđe javljaju tipične životne situacije i raznolike pojave kretanja.

U hrvatskom se književnom jeziku npr. glagol *kretati (se)*, kao i njegove izvedenice, možda najčešće javlja kao pojam promjene mjesta ili položaja u prostoru, dakako, na veoma raznolike načine. Pojam nam kretanja, kako ga ostvaruje glagol *kretati (se)*, može doista izgledati veoma jednostavan i bez mnogo značenjskih obilježja s obzirom na činjenicu da je prihvatljiv za neobično široku kontekstualizaciju.

1.0. Mislioci su u prošlosti imali dosta teškoća pri pokušajima definiranja pojma kretanja. Bilo je pesimističkih predviđanja i pretpostavaka, kao npr. Johna Lockeja, da pojam kretanja nije moguće definirati. Značajnije su u posljednje doba pridonijeli nastojanjima da se dođe bliže pravoj definiciji Bertrand Russell i Anna Wierzbicka.¹

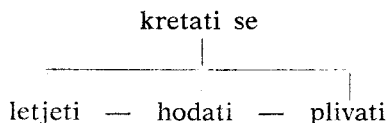
1.1. Glagol *kretati (se)* ima generičko značenje u odnosu na ostale glagole kretanja, a oni se međusobno, kao i spram generičkog značenja glagola *kretati (se)*, razlikuju po svojim specifičnim sadržajima. Glagol bi *kretati(se)* zauzeo veoma visoko mjesto na zamišljenoj hijerarhijskoj ljestvici pojmova o kretanju te bi se mogle pojaviti teškoće pri opisivanju i klasifikaciji glagola sa specifičkim sadržajima kretanja. Stoga se iz praktičkih razloga u analizama mogu uzimati i arhileksemi s ne baš tako visokogenerički izraženim pojmom kretanja.²

¹ »Kad se tijelo kreće, može se reći da je na jednom mjestu u jednom trenutku, a na drugom u drugom trenutku.« B. Russell: »Mathematics and the Metaphysicians« u *Mysticism and Logic*, New York, 1957, str. 79.

»X se kreće u Mjestu = Za X se može reći da postaje dio različitih dijelova Mjesta. A. Wierzbicka: *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Frankfurt, 1972, str. 97.

² G. A. Miller: »English Verbs of Motion: A Case Study in Semantics and Lexical Memory« u A. W. Melton i E. Martin (izd.), *Coding Processes in Human Memory*, New York, 1973, 335—372, str. 144. Miller pretpostavlja da se analiza glagola kretanja može lakše vršiti uz upotrebu glagola *travel* »putovati«, kao arhileksema, a ne glagola *move* »kretati (se)«.

1.2. Može se reći da je jednosmjerno kretanje živih bića ili predmeta najtipičniji oblik kretanja u životnoj stvarnosti. Taj se oblik kretanja možda najlakše shvaća parafrazirano kao promjena mjesta u prostoru. Evo i najjednostavnijeg primjera za klasifikaciju predodžaba o jednosmjernom kretanju gdje je lako uočljiv, s jedne strane, okomiti odnos između višeg i nižih pojmova, a s druge, vodoravni odnos međusobno jednakih pojmova:

Ovdje su uzete u obzir četiri radnje od kojih se tri odnose na oblike kretanja tipične za živa bića. *Hodanje* je dakako najtipičnije za ljudska stvorenja, dok je *letenje* za ptice, kukce i slično, a *plivanje* ponajprije za ribe. U ovoj bi se klasifikaciji, u vodoravnoj liniji, moglo naći i *puzanje*, i *gmizanje* ili *skakanje*, ako polazimo sa stanovišta da su to oblici kretanja tipični npr. za puža ili zmiju ili skakavca. Naravno, ne bi moglo doći u obzir npr. *lutanje*, jer je obilježeno *besciljnošću*, *neusmjerenošću* i slično, tj. značenjskim sadržajima netipičnim za kretanje ljudi ili životinja. Isto tako ne bi moglo doći u obzir *jahanje* ili *letenje zrakoplovom* s obzirom da se radi o upotrebi sredstava, prijevoznih, mehaničkih ili slično. Ovdje ne vršimo kategorizaciju niti se možemo podrobnije osvrnuti na nju pa smo tako uzeli samo nekoliko najobičnijih primjera pomoću kojih se mogu ilustrirati neki manje-više temeljni značenjski odnosi.

Koliko pak glagol *kretati se* generički, tj. općenito, označuje kretanje i ništa ne govori o načinu kretanja, može se vidjeti u slijedećim primjerima:

(1) Kretali su se dosta brzo.	{	(a) Orlovi su	{ se kretali
<i>letjeli</i>	dosta brzo.
		(b) Lovci su	{ se kretali
<i>hodali</i>	dosta brzo.
		(c) Kitovi su	{ se kretali
<i>plivali</i>	dosta brzo.

Vrijednost je, dakle, generičkog sadržaja glagola *kretati se* u tome što je mnogo više upotrebljiv nego glagoli sa specifičnim sadržajima. Njegova se vrijednost može posebno očitovati ako želimo izbjeći izjašnjavanje o načinu kretanja. U poetskom se stilu time mogu postići brojne nijanse zaobilazeći tako specifičnosti koje mogu ići na teret sažetosti misli itd.

Nadalje, logično je da generički pojmovi isključuju mogućnost neposredne koordinacije sa specifičnim. Taj se odnos, s jedne strane nadređenosti, a s druge, podređenost, vidi u slijedećem primjeru:

- (2) Kretali su se i letjeli dosta brzo.

Nadređenim se pojmovima redovito pripisuje manji broj značenjskih obilježja za razliku od podređenih. Međutim, u značenjskoj se raščlambi javljaju i drugi odnosi te ćemo o svima njima ponešto posebno reći.

2.0. *Inkluzija* je jedno od značenjskih odnosa u kojemu se jedan značenjski sadržaj specifičnog obilježja pojmovno uključuje u drugi, za koji se onda može reći da mu je nadređen. Dakle, radi se o paradigmatском, a ne sintagmatskom značenjskom odnosu. Značenje koje se uključuje kao podređeno mora u svome značenjskom sadržaju imati barem jedno obilježje više nego značenje koje mu je nadređeno. Navodimo primjere s takvim razlikama:

KRETATI SE	(promjena mjesta u prostoru)
<i>letjeti</i>	{ (promjena mjesta u prostoru) + (kroz zrak, pomoću krila itd.)
<i>hodati</i>	{ (promjena mjesta u prostoru) + (naizmjenična upotreba nogu itd.)
<i>plivati</i>	{ (promjena mjesta u prostoru) + (kroz vodu, pomoću ruku, nogu, peraja ili slično)

Pojava se uključivanja jednog značenja u drugo, pri čemu se ostvaruje uzajamni odnos podređenosti i nadređenosti, naziva i hiponimijom. Prema tome se *letjeti*, *hodati* i *plivati* u prethodnoj raščlambi mogu smatrati hiponimima.

2.1. U semantičkoj analizi dolazi i do pojave preklapanja dvaju značenja. I taj jezični fenomen ide u red tzv. paradigmatских odnosa, kao i hiponimija. Značenja koja se preklapaju obično se zovu sinonimi, a suvremena ispitivanja sve više idu za tim da dokažu da sinonimike, tj. mogućnosti zamjene dvaju značenja u tekstu, a da se semantička razlika ne osjeti, u pravom smislu nema. Naravno, za neke se od primjera koje navodimo može reći da su sinonimi:

- (3) Svi su { došli
stigli u isto vrijeme.
- (4) Pas { je otišao
se uputio prema nama čim nas je ugledao.
je krenuo
- (5) Vlak se usporeno { kreće
miče na svim usponima.

Evo i primjera u kojemu se ne radi o sinonimima:

(6) Učenici su se toliko udubili u stripove da se za vrijeme odmora ni su ni kretali (po razredu) ni micali (u klupama).

2.2. *Komplementarnošću* se u semantičkoj analizi označuje pojava koja se odnosi na izražavanje suprotnosti raznih tipova. *Komplementarnost* se tako javlja kao opozicija koja izražava polarne kontraste, a oni zapravo predstavljaju paradigmatске suprotnosti. U hrvatskom se književnom jeziku mogu lako naći primjeri za takve značenjske pojave i u području *kretanja*:³

³ Očito se radi o jednosmjernom kretanju u prostoru, a suprotnost se uglavnom ostvaruje pomoću prefiksacije što je redovita pojava u slavenskim jezicima.

poći / doći, ući / izaći, napredovati / nazadovati, otputovati / doputovati, odvoziti / dovoziti, otploviti / doploviti, odletjeti / doletjeti ...

Kao što vidimo, *antonimija*, tj. suprotnost u smislu u kojemu su navedeni ovi primjeri, izriče se ili ostvarivanjem izrazito gramatičkih, tj. morfoloških, odnosa, u ovom slučaju, ili pak leksičkim putem.⁴ Jasno je da se među navedenim primjerima *napredovati/nazadovati* izdvaja od ostalih kao što se npr. u tom istom smislu *dobar/loš* razlikuje od *pokvaren/nepokvaren*.

Ako pojam kretanja shvatimo šire od npr. jednosmjernog kretanja u prostoru, odnosno kao takvu promjenu mjesta u prostoru, možemo naći primjere za značenjski odnos tzv. *reverzije*:

(7) Nekako je uspio vezati kravatu.

Dakle, radnja koja iza ovoga nužno slijedi jest *odvezivanje*. U jeziku nije baš česta pojava reverzija pa se takvi primjeri ne nalaze lako ni u području pojma kretanja.

Međutim, suprotnosti se konverzijskog tipa, kao npr. *suprug/supruga* (čim postoji prvo, mora postojati i drugo) uopće ne ostvaruju unutar pojave kretanja koju razmatramo.

2.3. Unutar značenjskog odnosa tzv. *kontigviteta* ili granične bliskosti, pojam se kretanja može raščlanjivati i kategorizirati u brojnim spregama. Semantički se odnos tzv. granične bliskosti između dvaju značenja, zapravo, uspostavlja izdvajanjem jednog od značenjskih obilježja koja su zajednička.⁵ Npr. najuobičajniji je oblik kretanja za čovjeka *hodanje* pri čemu presudnu ulogu igra upotreba nogu. Ako želimo uzeti naizmjeničnu upotrebu nogu kao relevantno obilježje u izabranoj analizi, sva ćemo značenja, koja u tom smislu dolaze u obzir, svrstati kao jednu skupinu. Uz ovakve se postavljene uvjete pod istom lupom mogu naći *hodati*, *trčati* itd. Oni se, dakako, razlikuju međusobno u (ne)zastupljenosti nekog drugog značenjskog obilježja koje, međutim, u ovom slučaju nije relevantno.⁶

Voziti, *jahati*, *ploviti* itd. imaju kao zajedničko razlikovno obilježje *mehaničko ili prijevozno sredstvo*. *Klizati se*, *skijati se*, *sanjkati se* itd. imaju kao zajedničko razlikovno obilježje *glatku površinu*. *Za letjeti*, *lepršati*, *vijoriti se*, *lebdjeti* itd. temeljno je značenjsko obilježje *zrak*.

Kad je npr. u pitanju kretanje pri kojemu se nogama na ovaj ili onaj način dodiruje tlo, nailazimo na brojne značenjske sadržaje. Tako će *hodanje* imati raspored rada nogu 1 — 2 — 1 — 2, naravno, ukoliko se radi o ljudskim bićima, tj. dvonošcima ili pak odgovarajućim životinjama. *Trčanje* se neće ni u čemu razlikovati u tehnici od *hodanja*. *Skakanje* ili *preskakivanje* mogu imati razne rasporede rada nogu: 1 — 1 ili 2 — 2. *Plesanje* se uvijek razlikuje od *hodanja* ili *skakanja* po tome što je ritmizirano (redovito uz glazbu). *Gmizanje* nerijetko ima raspored rada nogu 1 — 3 — 2 — 4. *Hodati*,

⁴ U engleskom npr. *go/come*, *enter/exit*, *advance/retreat* itd.; u talijanskom *andare/venire*, *entrare/uscire*, *avanzare/indietreggiare* itd.

⁵ Eugene A. Nida: *Componential Analysis of Meaning*, Mouton Publishers, The Hague — Paris — New York, 2. izd. 1979., str. 19.

⁶ Zanimljivo je da npr. za *hodati* i *trčati* nije glavno razlikovno obilježje *brzina*, jer se može *hodati* brzo, a *trčati* polako, nego da li se jednim stopalom stalno dodiruje tlo ili ne.

koracati, šetati, stupati, plesati mogu u semantičkom smislu biti dodirno bliski ukoliko nije u pitanju to po čemu se razlikuju međusobno.

Značenjski odnosi kontigviteta, kao što vidimo, omogućavaju da se brojna razlikovna obilježja dovedu u međusobnu vezu, kad je to potrebno, a s druge strane, takvi odnosi postavljaju i ograničenja pri izboru značenjskih sadržaja. Imali smo prilike vidjeti da su mogućnosti za svrstavanje značenjskih sadržaja prema graničnoj bliskosti velike upravo u području pojave kretanja. Uostalom, kolik je značaj kretanja u izvanjezičnoj stvarnosti vidi se po bogatstvu izraza i značenja ostvarenih u jezičnoj strukturi.

3.0 Poznato je da je aspektualna obilježnost u hrvatskom književnom jeziku veoma razgranata i da se ona uvelike ostvaruje afiksacijom baš u području pojma kretanja. Ako polazimo od načela hiponimije (inkluzija, uključenost), red je da krenemo od arhileksema u grupi glagola kretanja:

krenuti | kretati
| kretati se

iskrenuti (se) / iskretati (se)	skrenuti / skretati
okrenuti (se) / okretati (se)	zakrenuti / zakretati
pokrenuti (se) / pokretati (se)	zaokrenuti (se) / zaokretati (se)
preokrenuti (se) / preokretati (se)	

maknuti (se) / micati (se)

izmaknuti (se) / izmicati (se)	promaknuti / promicati
namaknuti / namicati	razmaknuti (se) / razmicati (se)
omaknuti se	smaknuti / smicati
pomaknuti (se) / pomicati (se)	umaknuti
porazmaknuti (se) / porazmicati (se)	uzmaknuti / uzmicati
primaknuti (se) / primicati (se)	zamaknuti / zamicati

hodati

nahodati (se) prohodati uhodati (se) / uhodavati (se) ushodati (se)

letjeti / poletjeti

doletjeti / dolijetati	proletjeti / prolijetati
izletjeti / izlijetati	razletjeti se / razlijetati se
naletjeti / nalijetati	saletjeti / salijetati
obletjeti / oblijetati	sletjeti / slijetati
poletjeti / polijetati	uzletjeti / uzlijetati
preletjeti / prelijetati	zaletjeti se / zalijetati se

plivati / zaplivati

doplivati, isplivati, naplivati se, otplivati, preplivati, proplivati, rasplivati se, uplivati, usplivati se, zaplivati.

Ovdje se mora napomenuti da ti popisi prije svega nisu iscrpni i da se uopće nije vodilo računa o kategoriji *konkretno / apstraktno*, što je i te kako značajno pri uvrštavanju značenjskih sadržaja u skupinu koja se odnosi na kretanje u fizičkom smislu.

4.0 Vraćamo se gramatičkoj strukturi arhileksema u skupini glagola kretanja, tj. glagolu *krenuti / kretati (se)*. Ako zanemarimo izvedenice, tri su značenjska sadržaja na vrhu hijerarhijske ljestvice u području pojma kre-

tanja: *krenuti / kretati (se)*, *gibati (se)* i *maknuti (se) / micati (se)*. Svi se ostali značenjski sadržaji glagola kretanja nalaze, u smislu hiponimije, na nižem stupnju značenjskih odnosa, tj. u podređenom položaju. *Krenuti / kretati (se)* je u svakom slučaju najviši generički pojam za pojavu kretanja. *Gibati (se)* najčešće označuje kretanje nebeskih tijela, valova i slično i nema veliku frekvenciju. *Maknuti (se) / micati (se)* predstavlja svakako nešto niži generički pojam od *krenuti / kretati (se)*, a nešto viši, tj. manje specifičan pojam od *ići* itd.

U primjerima koji slijede značenjski se sadržaji leksema *krenuti* odnose isključivo na kretanje u fizičkom smislu, a zanemareni su svi ostali sadržaji: apstraktni, preneseni itd. jer takvi sadržaji ne spadaju u skupinu pojmova o kretanju.⁷

(8) Dječak je krenuo	(u dvorište)
(9) Brigada je krenula	(na bojište)
(10) Pas je krenuo	(za mačkom)
(11) Robot je krenuo	(na pozornicu)
(12) Oblak je krenuo	(na sjever)
(13) Voda je krenula	(preko brane)
(14) Kolo je krenulo	(niz kosinu)
(15) Točak je krenuo	(čim je podmazan)
(16) Svjetlo je krenulo	(prema zidu)

Koliko su značenjski sadržaji subjekata važni za smisao rečenice, vidi se u primjerima od (8) do (16).

Primjeri se (8), (9) i (10) odnose na živa bića koja su zapravo jedini svjesni pokretači radnji. Razlika je, međutim, između ovih triju primjera uočljiva u testu o razlikovnim značenjskim obilježjima.

(8a) Dječak je odlučio krenuti u dvorište.	(ljudsko biće)
(9a) ?Brigada je odlučila krenuti na bojište.	(zbirna imenica)
(10a) ?Pas je odlučio krenuti za mačkom.	(životinja)

Jasno je da o pokretu brigade odlučuje zapovjednik pa se u tome razlikuju (8a) i (9a), a (10a) je manje-više neovjerena rečenica jer se životinje ne služe razumom nego nagonima. *Robot* se može testirati na isti način s obzirom da je lišen osjećaja te može biti samo programiran elektronskim putem ili slično. U sličnom se položaju nalazi i subjekt u rečenici *Dječak je krenuo nizvodno (na splavi koju je struja nosila)* jer se ne radi o smišljenom kretanju. *Oblak* i *voda* idu u prirodne pojave ili sile, ali su neživo. U (14) se radi o kotrljanju, a u (15) o rotaciji ili okretanju, vrtnji. U (16) se subjektom označuje umjetna, a ne prirodna pojava.

Iako se može govoriti o presudnosti kategorije *živo* spram kategorije *neživo*, u jeziku se često preko toga prelazi stvaranjem mogućnosti za ovjerenost gdje je prirodno i logički ne bismo očekivali. O mogućnosti zamjene generičkih sadržaja specifičnim mogle bi se dati brojne ilustracije. Podsjetit ćemo samo na mogućnosti koje se mogu smatrati najsvakidašnjim:

- Dječak se *uputio / otišao / otrčao* u dvorište.
 Brigada se *uputila / odmarširala / prebacila* na bojište.

⁷ Iz praktičnih razloga ne pravimo razliku između svršenog glagola *krenuti* i nesvršenog *kretati (se)*. Nekada se zbog samo ta dva značenjska obilježja dva leksema toliko razlikuju da se ne smatraju parovima u formalnom smislu.

Pas se *uputio* / *otrčao* / *odjurio* / *zaletio* za mačkom.
 Oblak se *pomakao* na sjever.
 Voda se *prelila* preko brane.
 Kolo se *otkotrljalo* niz kosinu.
 Točak se počeo *okretati* čim je bio podmazan.
 Svjetlo se *pomaklo* prema zidu.

4.1. Budući da je u primjerima od (8) do (16) bila riječ isključivo o predikatima koji ne ostvaruju prijelaznost radnje, uz subjekte, kao pokretače radnja, značajnu su ulogu imale priložne oznake. *Krenuti* nije prijelazan glagol pa se u mnogim slučajevima, gdje je u pitanju prijelaznost, javlja *po-krenuti*, *(po)maknuti* itd.

General je *pokrenuo* brigadu na bojište.
 Vjetar je *pokrenuo* / *pomakao* oblak na sjever.
 Dječak je *pokrenuo* kolo niz kosinu.
 Majstor je *pokrenuo* točak.

Nije potrebno isticati da su priložne oznake mjesta vjerni pratioci pojma kretanja. One, naravno, dolaze u obzir samo kad je pružena obavijest nedostatna, što nije slučaj s ulogom subjekta, predikata ili objekta. Međutim, ima izraza u kojima su oznake neizbježne (*staviti* što na / u / preko / ispod itd; *položiti*, itd.), ali se ne odnose na jednosmjerno kretanje ili tome slično, o čemu se u ovome članku raspravlja kao o promjeni mjesta u prostoru.

5.0. Na kraju možemo dodati i to da se pojam kretanja u hrvatskom književnom jeziku ostvaruje veoma širokim izborom leksičkog materijala, kao i raznolikim gramatičkim sredstvima. U svemu je tome upravo jedinstven i neponovljiv položaj glagola *krenuti/kretati* (*se*). Skriveni mogućnosti krajnje generičkog sadržaja ovoga glagola mogu se naročito očitovati u književnom (a i neknjiževnom) izrazu. Naime, njegovom se upotrebom može stvarati atmosfera iščekivanja, stanovite napetosti, neočekivanosti. Ovakav se ugođaj stilske dinamike prekida u trenutku zamjene generičkog sadržaja specifičnim. Takvih je mogućnosti lišen npr. dramski, filmski ili općenito likovni izraz. Pisac može u prozi ili poeziji zavaravati čitatelja npr. sadržajem rečenice: *Mornar (pilot ili slično) se dugo kretao ispod zvijezda, uzbuđen iznenadnim doživljajem* itd. pa da se zatim uspostavi da je zapravo *jahao*. To je jedna od značajnih odlika stvaralaštva pomoću riječi. Ovdje je, eto, uzet samo jedan od takvih primjera koji se odnosi na kretanje obilježeno generičkim sadržajem.

Sažetak

Ivo Krile, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.56:801.3:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 23. ožujka 1981.

Since numberless types of motion are represented in the real world one may suppose that they must as well find their representation in the grammatical structure of languages. In this paper, the author tends to show how the notion of motion is reflected in the Croatian literary language. Special attention is drawn to the role of the verb *krenuti/kretati* (*se*) and its highly generic sense. Various expressions of motion are categorized and observed in terms of semantic relations of hyponymy, synonymy, antonymy and contiguity.